Hélène Roussel en Lutz Winckler (red.), *Rechts und links der Seine. Pariser Tageblatt und Pariser Tageszeitung 1933–1940*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 2002. IX + 373 pp. ISBN 3-484-35089-X.

·> MARITA KEILSON-LAURITZ

Het *Pariser Tageblatt* en de *Pariser Tageszeitung*, de twee bladen die onderwerp zijn van de door Lutz Winckler (Poitiers) en Hélène Roussel (Parijs) geredigeerde verzamelbundel, zijn – zoals de titels al doen vermoeden – in feite geen exil-tijdschriften (zoals bijvoorbeeld Klaus Manns befaamde *Sammlung*), maar dagbladen. Het zijn tevens de enige Duitse exil-dagbladen die tussen 1933 en 1940 bestonden. (Pas vanaf 1941 is er weer een exil-dagblad: *Die Zeitung*, gemaakt in Londen, waar echter de titel – in tegenstelling tot de twee Parijse bladen – niet naar verwijst; een van de redacteuren daar was Sebastian Haffner.)

Aan het dus nogal unieke verschijnsel *Pariser Tageblatt/Tageszeitung* – bij nader inzien gaat het niet eens echt om twee dagbladen: de *Pariser Tageszeitung* is vanaf zomer 1936 gewoon de voortzetting van het *Tageblatt*, dat na een interne (politieke) crisis het loodje had moeten leggen – is uiteraard eerder door onderzoekers aandacht besteed. Er zijn tenminste drie monografieën,[1] een heuse – helaas door *political correctness* selectieve – bibliografie (Gerda Raßler, *Pariser Tageblatt/Pariser Tageszeitung 1933–1940. Eine Auswahlbibliographie*, Berlin/Weimar 1989) en een behoorlijk aantal artikelen, onder andere in het eveneens door Winckler en Roussel samengestelde *Deutsche Exilpresse und Frankreich (1933–1940)*, Bern u.a. 1992.

Het bijzondere van de hier besproken verzamelbundel, bijeengebracht en uitgegeven door twee specialisten op het onderhavige terrein, is dat de twintig hier verzamelde artikelen niet zozeer gericht zijn op de exil-situatie en de problemen van het maken van bladen in op z'n zachtst gezegd moeilijke tijden, maar op de cultuurtransfer in de jaren die aan de Duitse bezetting vooraf gingen. Wie verwacht dat dit aspect vooral met oog op het redactionele programma zal worden uitgediept en belicht, wordt niet direct op zijn wenken bediend. Er zijn – en dat lijkt op het eerste gezicht misschien merkwaardig – geen artikelen over de hoofdredacteuren of over de hoofdrolspelers in de perikelen rond *Tageblatt* en *Tageszeitung*. De schijnwerpers staan voor precies de helft (tien van de twintig artikelen) gericht op individuele medewerkers en hun individuele interculturele positie, die zij vaak al lang voor de Nazi-tijd en

voor de oorlog hadden ingenomen: de schrijver Joseph Roth, de uit de Elzas afkomstige journalist Salomon Grumbach, de pacifist Hellmut von Gerlach, de kunstcriticus Paul Westheim (aan wie in deze bundel zelfs drie afzonderlijke artikelen zijn gewijd), de in Metz geboren Hermann Wendel, Ferdinand Hardekopf (die al in de Eerste Wereldoorlog naar Zwitserland was gevlucht), de schrijver, flaneur en Proust-vertaler Franz Hessel, en Paul Bekker, de volgens Adorno 'gescheiteste Musikkritiker in Deutschland zwischen den beiden Kriegen'.

De functie van deze bemiddelaars paradigmatisch te belichten is dan ook het doel van deze bundel: het gaat met name om de thematisering van de Duits-Franse en Frans-Duitse cultuurtransfer – ook al komt dat noch in de titel (die enerzijds aan de topografie van het emigranten-leven refereert en tevens een politieke verwijzing lijkt te bevatten) noch in de ondertitel tot uitdrukking. Uiteindelijk blijkt echter dat het toch – en dat geldt zowel voor de twee dagbladen in kwestie als ook voor het hier besproken boekwerk – voor een groot gedeelte gaat om de al dan niet geslaagde acculturatie van de Duitse vluchtelingen in Frankrijk en vooral in Parijs (zie het artikel van Lutz Winckler, 'Paris-Mythos im Feuilleton', 285–310). De focus ligt in elk geval niet op de wanhopige pogingen om in Parijs een geheim, 'ander' stukje Duitse cultuur en wetenschap tegen de afbraak in nazi-Duitsland op te bouwen, waarvan de 'Schutzverband Deutscher Schriftsteller im Exil' en de in Parijs gevestigde 'Deutsche Freiheitsbibliothek' voorbeelden zijn (zie Dieter Schiller: 'Das Exil als das "andere Deutschland"?', 39–72).

In haar inleiding plaatst H. Roussel het dagblad in de context van de overige Duitse 'Exil-Presse' in Frankrijk en elders, bijvoorbeeld naast Klaus Manns *Die Sammlung* (Amsterdam) en Wieland Herzfeldes *Neue Deutsche Blätter* (Praag). Helder zet zij de drie belangrijkste doelgroepen van de exil-bladen naast elkaar: de lezers in nazi-Duitsland, de lezers in het gastland, en de emigranten zelf.[2] Dat lijkt nogal vanzelfsprekend, maar het dient er in dit geval voor om duidelijk te maken dat met name voor een dagblad (dat het lezerspubliek in het land van herkomst nauwelijks kon bereiken), vooral de functie van cultuurtransfer en acculturatie belangrijk was, naast het vaak benadrukte doel om de foute politiek aan het thuisfront te bestrijden. En dan lijkt het ineens zelfs verbazingwekkend dat de blik

van de onderzoekers daar niet eerder op was gericht.

Twee artikelen (geplaatst aan het einde van het boek onder de gemeenschappelijke noemer 'Abschied von Paris') gaan over de functie van het blad ten opzichte van de doorreispositie van de exilanten in Parijs, òf onderweg naar Palestina òf naar de Verenigde Staten. Daar komt een aantal van de journalisten die ook al in het *Pariser Tageblatt* respectievelijk de *Pariser Tageszeitung* hun stem hadden laten horen, bij het New-Yorkse exil-blad *Aufbau* terecht. Opmerkelijk genoeg is er geen enkel artikel in *Rechts und links der Seine* aan een lid van deze groep – onder andere Alfred Polgar, Roda-Roda, Alfred Kerr – gewijd, wat vermoedelijk te verklaren valt uit het feit dat deze kopstukken van de Frans-Duitse cultuurtransfer de oversteek niet konden of wilden maken.[3]

In de resterende zeven artikelen worden meer algemene, redactionele vraagstukken besproken: literatuurkritiek, filmkritiek, toneelkritiek, kunst, lokale rubrieken en – van specifieke betekenis gezien de opzet van de bundel – de rol van het bijna mythische beeld van Parijs. De bundel bevat gelukkig een nuttig register. Helaas ontbreekt een samenvattende literatuurlijst, zodat de enorme hoeveelheid aan uitermate nuttige informatie door de lezer een beetje moeizaam uit de noten (soms minstens even belangrijk als de tekst!) bij elkaar gesprokkeld moet worden.

·> MARITA KEILSON *promoveerde op de rol van literatuur in vroeg-twintigste-eeuwse homobladen (Amsterdam, 1997) en werkt aan een onderzoek naar de* Duitse *exil in Frankrijk tussen 1933 en '35.*

1. Gerda Raßler, *Literatur im Feuilleton. Pariser Tageblatt/Pariser Tageszeitung und ihr literaturpolitisches Profil*, diss. Leipzig 1982; Walter F. Peterson, *The Berlin Liberal Press in Exile. A History of the Pariser Tageblatt – Pariser Tageszeitung 1933–1940*, Tübingen 1987; Michaele Enderle-Ristori, *Markt und kulturelles Kräftefeld. Literaturkritik im Feuilleton von Pariser Tageblatt und Pariser Tageszeitung (1933-1940)*, Tübingen 1997.
2. De terminologie lijkt hier nogal verwarrend: een aantal week- en maandbladen worden bestempeld als 'Zeitungen', waarmee dus niet altijd dagbladen worden bedoeld.
3. Met uitzondering van de muziekcriticus Paul Bekker, die echter over de Amerikaanse muziekwereld onmiddellijk in wanhopig hoofdschudden geraakt.

CHRISTELIJK
TIJDSCHRIFT
VOOR RADIO
Nummer 1
7 Jan. '28
4e Jaargang
JOHAN VAN OLDENBARNEVELT SIGAREN
ZIJN SUBLIEM
GEBRS. MAJOOR
Losse nummers 15 cent
OFFICIEEL ORGAAN VAN DE NED. CHRISTELIJKE RADIOVEREENIGING
ONDER REDACTIE VAN DE RED.-COMMISSIE DER VEREENIGING EN MET MEDEWERKING VAN DE H.H.: Mr. A. VAN DER DEURE, P. K. DOMMISSE, L. F. LIERA, D. PEREBOOM EN P. C. TOLK.
„RUMOL" HONINGRAATSPOELEN
N.R.W.-fabrikaat.
Machinaal gewikkeld door geroutineerd personeel.
Per serie van 10 stuks (25/400) . . . . f 10,—
„ „ „ 16 „ (25/1500) . . . . f 27.50
BISCUITS SLUIS DEVENTER HOLLAND
RADIO MET BISCUITS SLUIS HOUDT IEDEREEN SAMEN